

**Drd. Vasile-Robert Nechifor,
Facultatea de Teologie „Justinian Patriarhul”,
Universitatea din București**

REFORMA PROTESTANTĂ ÎN FRANȚA ȘI IMPACTUL EI ASUPRA CREDINCIOȘILOR CATOLICI: MISSA ȘI CULTUL SFINȚILOR

***Abstract:** Protestant Reformation fueled important changes in Sixteenth-Century Europe, with each state reacting in a different way to the new religious movement. In France, the teachings of Luther, Zwingli, and then Calvin affected the Catholic population both religiously and socially, believers witnessing both their faith and their lifestyle being threatened. The present study provides a brief account of the way in which the expansion of French Protestantism affected two of the essential coordinates of the religious life of the Catholic population: the Holy Mass and the worship of saints.*

***Keywords:** Protestant Reformation, Mass, Saints worship, huguenots, Calvin, Sixteen-Century France.*

Introducere

Religia a fost o prezență constantă în viața cotidiană a întregii societăți franceze în perioada Evului Mediu. Principalele momente ale vieții erau „sacralizate” prin ceremonii religioase: botez, cununie, maslu (extrema unctio), comuniunea (cuminecarea), înmormântarea. Cel puțin o dată pe an credincioșii erau chemați la comuniune, care implica și mărturisirea păcatelor. Biserica era locul în care întreaga comunitate se afla la vreme de necaz sau de bucurie. Respectarea regulilor bisericești era atât de strictă, încât niciun eveniment sau moment important din viața lor, oricât de secular ar părea, nu se făcea fără a

cere protecția și ajutorul lui Dumnezeu. Biserica și viața religioasă stabileau ritmul în care se desfășura viața oamenilor¹.

Cu toate acestea, însă, cultul era preponderent în limba latină, majoritatea clericilor având dificultăți în a înțelege formulele liturgice, care rămâneau, pentru mulți, doar formule. Pentru poporul simplu acestea erau cu atât mai puțin inteligibile, gesturile ritualice rămânând singurele lucruri pe care le trăiau efectiv în timpul missei sau a celorlalte slujbe, în afară de parfumul tămâii și rozariul pe care îl foloseau în timpul rugăciunilor. Astfel, la nivel comunitar, legătura cea mai strânsă cu Dumnezeu se făcea prin două acte esențiale: împărtășirea cu Sfintele Taine, sub forma ostiei, mijloc de comuniune cu Dumnezeu, dar și cu întreaga comunitate, respectiv cultul sfinților, care erau chemați în rugăciune pentru a fi mijlocitori în diferite momente din viața particulară sau comunitară a credincioșilor. De cultul sfinților era legat și cultul relicvelor și al icoanelor/statuilor.

1. Missa – centrul vieții religioase

„Cel mai vrednic lucru, cel mai mare bine din toate este missa”². Cu aceste cuvinte se deschide un liturghier de strană folosit în Apus, evocare ce arată locul central pe care această slujbă îl ocupa în cadrul cultului și al vieții religioase a Bisericii Romane. Comuniunea la care credincioșii catolici erau chemați presupunea o oarecare pregătire. Mărturisirea păcatelor cel puțin o dată pe an și împăcarea cu vecinii înaintea prezentării pentru primirea Sfintelor Taine făceau ca ritualul propriu-zis al comuniunii euharistice, cu împărtășirea din același Trup, să fie precedat de o altă formă de comuniune, în care era evidențiată mai mult legătura dintre credincioși, decât între Dumnezeu și fiecare dintre ei, individual. Din acest motiv, în multe cazuri, când nu puteau depăși certurile și diferendele pe care le aveau cu cei apropiați, credincioșii nu participau la missă. Astfel, pentru laicat, missa era per-

1. Lucien FEBVRE, *Life in Renaissance France*, Marian Rothstein (trad.), Harvard University Press, Cambridge, 1979, pp. 74-75.

2. Thomas Frederick SIMMONS (ed.), *The Lay Folks' Mass Book or the Manner of Hearing Mass*, Early English Text Society, London, 1879, p. 2. Lucrarea tipărită în secolul al XIX-lea este o reeditare a textului folosit în perioada menționată.

cepută mai puțin sub aspectul său sacramental și mai degrabă ca un ritual de celebrare a comuniunii cu semenii³.

Sub acest aspect, cele mai importante momente ale missei pentru credincioșii laici erau citirea pasajului evanghelic, rugăciunile la oferirea darurilor (*prône*) de pâine, vin și lumânări, fără de care nu putea avea loc consacrarea, oferirea în sine a darurilor, sărutarea păcii și distribuirea „pâinii” (*pain béni*t), adică cuminecarea credincioșilor⁴.

Pe lângă pregătirea pentru participarea la serviciul divin și momentele în care laicii erau chemați ritualic pentru a se ruga în comun pentru săvârșirea jertfei de pâine și vin, missa comporta și alte aspecte care i-au consacrat rolul social între catolici. Formulele de rugăciune din cadrul missei au evoluat, ajungând să se facă distincție între patru categorii de persoane. Missele votive se puteau celebra pentru mântuirea rudelor, în genere părinți, frați și surori sau soți, dar și pentru prieteni (*amis*). Includerea în formulările tradiționale a acestei categorii de persoane, care admitea de la sine și existența celei a „dușmanilor”, s-a făcut la cererea credincioșilor, care doreau bunăstarea prietenilor, iar pentru dușmani cereau înmulțirea iubirii, iertarea păcatelor, dar și izbăvirea de clevetirile lor. În ceea ce privește pe cei adormiți, erau acceptate și recomandate rugăciunile pentru prieteni, în conformitate cu doctrina despre Purgatoriu, aceștia așteptându-le împreună cu milosteniile și darurile pentru jertfa euharistică. Nu se puteau oferi rugăciuni sau jertfe pentru damnarea dușmanilor. Sub acest aspect, missa oferea posibilitatea comuniunii totale, atât a celor în viață, cât și a celor adormiți⁵.

Un alt aspect foarte important al missei, oferirea și primirea păcii, ca o recunoaștere a iertării și a restabilirii comuniunii, s-a transformat treptat, până în secolul al XVI-lea, dintr-un act sacramental al

3. Mack P. HOLT, *The French Wars of Religion*, Cambridge University Press, New York, 2005, pp. 18-19.

4. O analiză a modului de raportare la momentele principale ale missei din punctul de vedere al clericilor și al laicilor o realizează Virginia REINBURG în „Liturgy and the Laity in Late Medieval and Reformation France”, în: *The Sixteenth Century Journal*, vol. 23, nr. 3, 1992, pp. 532-540.

5. A se vedea John Bossy, „The Mass as a Social Institution 1200-1700”, în: *Past and Present*, nr. 100, 1983, pp. 37-44.

sacerdoțului, într-un ritual social folosit în rândul credincioșilor. Sărutarea păcii a fost treptat transferată de la momentul anterior consacării către cel ulterior acestui act, atunci când laicii se pregătesc pentru primirea comuniunii, ca un semn al „primenirii” pentru împărtășire. Din rațiuni morale, sărutarea fizică a fost treptat înlocuită cu sărutarea „pax”-ului, care consta într-un obiect asemenea unei icoane, pe care erau reprezentate scene specifice jertfei, în principal *Răstignirea* sau *Pietà* și care era sărutat de clerici, apoi de fiecare membru al parohiei prezent la slujbă, în ordine ierarhică, bărbații având întâietate, indiferent de condiția socială. Sărutarea păcii și primirea comuniunii sau a pâinii binecuvântate se încheia de cele mai multe ori cu o mică agapă, semn al comuniunii filantropice, darurile oferite în timpul slujbei fiind folosite la acest moment, dar și oferite nevoiașilor parohiei⁶.

Missa catolică oferea, după cum am arătat, multe ocazii în care credincioșii își puteau manifesta solidaritatea și comuniunea cu Dumnezeu și întreolaltă. Ceremonialul religios pe care îl presupunea acest serviciu divin era încorporat de unul mai amplu, social, în care se urmărea întărirea legăturilor dintre membrii parohiilor, precum și conștiința legăturii dintre cei vii și cei adormiți. Elementele cele mai importante ale ritualului missei pentru credinciosul simplu, adică rugăciunea în comun, realizarea comuniunii prin oferirea și primirea păcii și, la sfârșit, cuminecarea din același Trup al Domnului au fost atacate spre mijlocul secolului al XVI-lea de propaganda protestantă.

2. Cultul sfinților

În Evul Mediu, mai ales în perioada epidemiilor de ciumă sau în timpul războaielor, când moartea era un lucru cotidian, Biserica a menținut vie nădejdea în izbăvirea de greșeli și dobândirea fericirii eterne. Deși vorbea despre chinurile infernului, Biserica oferea totuși și consolare, antidotul fricii. Acest lucru era posibil prin meritele ce izvorau din jertfa de pe Cruce a lui Hristos, dar și prin meritele prisitoare ale sfinților, care au urmat exemplul Fiului lui Dumnezeu, în frunte cu Sfânta Fecioară, care deveneau astfel mijlocitori pentru cei

6. J. Bossy, „The Mass as a Social Institution 1200-1700”, pp. 54-57.

vii înaintea lui Dumnezeu. Numărul icoanelor, statuilor, dar și bisericilor ridicate în cinstea sfinților, precum și pelerinajele la locurile unde se aflau relicve sfinte dovedesc credința oamenilor, mai ales a celor simpli, în puterea lor⁷.

Timpul nu era măsurat de orologiile aflate în turnurile unor instituții sau biserici, ci ritmul vieții zilnice era dictat de clopotele care anunțau, la ore specifice, ceasurile de rugăciune sau oficierea altor slujbe. De asemenea, timpul anual era delimitat de calendarul creștin. Zilele importante civile nu erau identificate prin datele lor, ci prin raportare la sfinții sărbătoriți în acele zile⁸.

Fiecare comunitate avea mai mulți sfinți protectori, iar ritmul vieții liturgice era dictat de sărbătorile lor. În cinstea lor erau organizate procesiuni și pelerinaje, fiecare având ornamente și itinerarii specifice, casele de pe străzile străbătute fiind împodobite. Spațiul pe care îl parcurgeau era astfel sacralizat⁹.

În Paris, programul procesiunilor era dominat de celebrarea „Trupului lui Hristos” (Corpus Christi) și de sărbătoarea ocrotitoarei orașului, Sfânta Genoveva (Genviève), sărbătorită la 3 ianuarie. Ambele evenimente erau celebrate prin organizarea cu mare fast a unor procesiuni, la care participau cei mai importanți membri ai administrației, inclusiv familia regală. De asemenea, cultul Sfintei Genoveva a atins apogeul în secolul al XVI-lea, inclusiv pe fondul atacurilor protestante la cultul sfinților și al relicvelor, sfintele sale moaște fiind purtate în procesiune în acest secol de 46 de ori, față de alte perioade. Peleri-

7. Arlette JOUANNA, *La France du XVIe siècle*, Press Universitaire Française, Paris, 2012 p. 54.

8. Lucien FEBVRE, *Le problème de l'incroyance au XVIe siècle*, Éditions Albin Michel, Paris, 1947, pp. 351-352: „Jusqu'au calendrier, qu'on fait parler chrétien... Ce n'est pas le 13 novembre que les cours de justice reprennent leurs travaux : c'est le lendemain de la fête de Monsieur saint Martin. Ce n'est pas le 9 octobre que commencent, pour les gens de métier, les courtes journées de travail, mais le jour de la Saint-Rémy. Et quant au calendrier des rustiques? A la Saint-Mathias, s'il y a de la glace, il la casse à la Saint-Maurice, clair temps annonce tempête et vent à la Saint-Médard, s'il pleut dans le jour, elle ne cessera pendant quarante jours : il y a bien cent jours sur 365 qui sont ainsi nommés par un nom de saint et non par un quantième abstrait de mois”

9. Arlette JOUANNA, *La Saint-Barthélémy: les mystères d'une crime d'État*, Gallimard, Paris, 2007, p. 116.

3. Atitudinea protestanților cu privire la misă și cultul sfinților

Martin Luther și-a fundamentat mișcarea de înnoire a Bisericii, la începutul secolului al XVI-lea, pe conceptele „Sola fide” și „Sola Scriptura”, argumentând astfel necesitatea întoarcerii la creștinismul original, evanghelic. Critica sa la adresa Bisericii Romane se referea la faptul că prin numeroasele tradiții proclamate a fi „sfinte” de către autoritățile eclesiastice, s-a introdus confuzia între „divin” și „uman”. Singurul canal sigur de transmitere a cuvântului lui Dumnezeu este Scriptura, neatinsă de tradiția omenească, ea cuprinzând singurul adevăr care trebuie primit prin credință. Prin aceste două linii fundamentale, multe dintre învățăturile tradiționale ale Bisericii Romane au fost declarate ca antiscripturistice. Dacă Luther respingea doctrina *transsubstanțierii*, înlocuind-o cu cea a *impanației*, Zwingli a mers mai departe, respingând total prezența lui Hristos în Euharistie. În curând au fost respinse și cultul sfinților, al icoanelor și relicvelor, precum și ale practici precum postul sau zilele de cinstire a sfinților¹⁴.

De la pătrunderea ideilor reformatoare pe teritoriul Franței și până la identificarea mișcării cu doctrina geneveză a lui Calvin, protestantismul francez nu a fost clar definit. Adepții noii mișcări au avut libertatea de a testa diferitele doctrine. Chiar dacă ei au fost numiți pentru o perioadă lungă de timp cu termenul general de „luthériens”, mulți au abandonat învățăturile lui Luther, adoptând doctrina radicală a lui Zwingli, apoi pe cea a lui Calvin. Acest lucru se traducea prin negarea prezenței lui Hristos în „Cină”, comuniunea cu ambele elemente euharistice, dar ca elemente simple, în amintirea Cinei celei de Taină, precum și respingerea cultului sfinților¹⁵.

Schimbarea doctrinei protestante a adus și modificări pe care credincioșii catolici simpli le-au resimțit, acestea concretizându-se în special în atacarea elementelor principale ale credinței lor, care îi puneau

14. Mark GREENGRASS, „The theology and liturgy of the Reformed Christianity”, în: *The Cambridge History of Christianity*, vol. 6: „Reform and Expansion 1500–1660”, R. Po-Chia HSIA (ed.), Cambridge University Press, Cambridge, 2007, pp. 104-111.

15. Robert Jean KNECHT, *The French Religious Wars 1562–1598*, coll. *Essential Histories*, vol. 47, Osprey Publishing, Oxford, 2002, pp. 168-169.

în legătură cu Dumnezeu și realizau comuniunea cu întreaga parohie, adică missa și cultul sfinților. La nivelul comunităților, adoptarea doctrinei protestante zwingliene, apoi calvine, a condus la apariția unei serii de acțiuni violente împotriva elementelor de cult pe care noua învățătură nu le accepta. Astfel, îndepărtarea „idolilor” a fost considerată esențială pentru adevărata închinare, imaginile fiind un afront la adresa lui Dumnezeu. Din acest motiv, de la simple îndepărtări ale statuilor sau obiectelor de cult și până la distrugerea a tot ceea ce avea legătură cu actul liturgic, iconoclasmul a fost o formă de exprimare a concepției protestante neluteriene privind posibilitatea reprezentării lui Dumnezeu prin materie¹⁶.

Acțiunile iconoclaste nu erau o noutate pentru comunitățile catolice. S-au păstrat mărturii cu privire la astfel de manifestări izolate în care, într-un acces de furie sau datorită influenței alcoolului, persoane catolice au distrus parțial sau total reprezentări ale sfinților sau obiecte de cult, nu însă și ostia¹⁷. Acțiunile iconoclastice protestante, însă, nu erau determinate de „tulburări” ale comportamentului persoanelor, cauzate de probleme medicale sau de ingerarea vreunor substanțe, ci aveau la bază doctrina conform căreia cinstirea icoanelor, a relicvelor sau a ostiei era idolatrie. Din acest motiv, acțiunile lor de distrugere sau profanare au avut un caracter sistematic, fiind săvârșite în preaj-

16. Luther s-a opus categoric iconoclasmului. El a recomandat îndepărtarea din biserici, nu distrugerea reprezentărilor care nu aveau fundament biblic. Crucifixurile, scena Nașterii, reprezentările apostolilor puteau rămâne, dar restul reprezentărilor trebuiau îndepărtate. Susan C. KARANT-NUNN, „Ritual in early modern Christianity”, în *The Cambridge History of Christianity*, vol. 6: „Reform and Expansion 1500-1660”, R. Po-Chia HSIA (ed.), Cambridge University Press, New York, 2008, p. 373. Calvin nu condamna reprezentările *per se*, ci doar din perspectiva faptului că omul nu poate reprezenta pe Dumnezeu doar prin talentul său. L. P. WANDEL, „The Reformation and the visual arts”, pp. 348-350. Pentru Zwingli, însă, biserica trebuia să fie o sală de lectură, cu un amvon poziționat pe un plan superior pentru a se arăta centralitatea Cuvântului. Imaginile și reprezentările de orice fel erau considerate idolatrie și eliminate din locașurile de cult. Jerry PILLAY, Catherine McMILLAN, „Huldrych Zwingli’s contribution to the Reformation”, în: *HTS Theologiese Studies/Theological Studies*, vol. 75, nr. 4, 2019, <https://doi.org/10.4102/hts.v75i4.5635>, 30.12.2017, p. 6.

17. Aceste mărturii sunt consemnate în Olivier CHRISTIN, „L’iconoclasme huguenot: «Praxis pietatis» et geste révolutionnaire”, în: *Ethnologie française*, vol. 24, nr. 2, 1994, pp. 216-218.

ma marilor sărbători și includeau icoane, statui, sfinte moaște și alte relicve, dar și „Corpus Christi“, adică ostia¹⁸.

De obicei, acțiunile iconoclaste au fost însoțite de revolte ale catolicilor și procesiuni care au urmărit curățarea locului unde au avut loc faptele abominabile. De exemplu, la 31 mai 1528, în ziua următoare praznicului Rusaliilor, o statuie a Fecioarei Maria cu Pruncul amplasată la o intersecție de drumuri din Paris a fost profanată. Autoritățile au organizat mai multe procesiuni, la două dintre ele participând și regele Francisc I (1515-1547), care a înlocuit statuia mutilată cu alta similară, din argint¹⁹. De asemenea, după *Chestiunea afișelor (Affair des Placardes)*²⁰, regele a poruncit organizarea uneia dintre cele mai mari procesiuni pentru purificarea orașului de atrocitățile protestanților, care avea în mijloc ostia (*Corpus Christi*). În cadrul procesiunii au fost purtate relicve importante, care erau rar scoase din locul lor obișnuit

18. A se vedea Natalie ZEMON DAVIS, „Religious Riots in Sixteen-Century France“ în: *The Massacre of the St. Bartholomew. Documents and Reappraisals and Documents*, Alfred SOMAN (ed.), Martinus Nijhoff, The Hague, 1974, pp. 203-242.

19. O. CHRISTIN, „L'iconoclasme huguenot: «Praxis pietatis» ...“, pp. 216-217.

20. În noaptea de 18 octombrie 1534, în Paris au fost afișate pancarte împotriva „abuzurilor mari, oribile și intolerabile ale missei papale“. Textul acestor afișe explica, în patru puncte, de ce autorul considera missa papală a fi contrară învățaturii creștine și o blasfemie la adresa Cinei lui Iisus. Principalele elemente pe care le atacă sunt: 1. Necesitatea missei: jertfa lui Hristos a fost perfectă, de aceea nicio altă jertfă vizibilă nu mai este necesară; 2. Adorarea Sfintei Euharistii ca Trup și Sânge real al lui Hristos este idolatrie, deoarece Hristos este prezent real în cer, iar nu în pâine și vin; 3. Doctrina transsubstanțierii este diabolică deoarece nicăieri în Scriptură nu se vorbește despre o prefacere a pâinii și a vinului, ci ele sunt numite, pur și simplu „pâine“ și „vin“; 4. Roadele missei papale sunt total diferite de cele ale Cinei celei de Taină, diferența dintre ele fiind precum cea dintre Hristos și Veliar (Belial). Astfel, dacă prin Cina (protestantă) se face amintire de Pățimirea și Moartea lui Hristos, prin care credincioșii sunt salvați de la damnare și se unesc în iubirea lui Hristos (tresdoulce et amiable charité), prin missa papală toți cei ce cred în ea pierd tot. A se vedea Gabrielle BERTHOUD, *Antoine Marcourt. Réformateur et Pamphlétaire du «Livres des Marchands» au Placcards du 1534*, Librairie Droz, Genève, 1973. Cuprinsul afișelor este redat în anexele acestei lucrări, la pp. 287-289; Antoine FROMENT, *Les Actes et gestes merveilleux de la cité de Geneve. Nouvellement convertie à l'Évangile faitz du temps de leur Reformation et comment ils l'ont receve redigez par escript en fourme de Chroniques Annales ou Hystoyres commençant l'an MDXXXII*, Jules Guillaume FICK (ed.), Geneva, 1864, passim.

de celebrare: cununa de spini a Mântuitorului, un fragment din Sfânta Cruce, moaștele Sfintei Genoveva. Atât la vederea pancartelor, cât și în timpul procesiunii și a execuțiilor ce au urmat, catolicii parizieni au reclamat faptele protestanților, represiunea ce a urmat determinând primul val de emigrări ale acestora din Franța²¹.

Totodată, s-au păstrat mai multe mărturii care relatează profanări ale „sfintelor sacramente” de către protestanți infiltrați la missă, care la momentul ridicării ostiei consacrate, au luat-o din mâinile clericului și au călcat-o în picioare. De asemenea, sunt relatate numeroase mutilări sau distrugereri ale icoanelor, statuilor, vitraliilor sau obiectelor de cult. Acolo unde protestanții erau minoritari, catolicii revoltați îi atacau pe profanatori. Ulterior, aceștia erau condamnați, iar autoritățile organizau ceremonii și procesiuni pentru repararea și purificarea locurilor profanate. Violențele nu au fost unilaterale, ambele tabere reacționând brutal la distrugereri sau profanări ale locurilor sau obiectelor folosite la săvârșirea cultului sau la perturbarea evenimentelor religioase²².

Tensiunile dintre catolici și protestanți s-au amplificat odată cu evoluția conflictului civil francez din cea de-a doua jumătate a secolului al XVI-lea²³, înregistrând apogeul în timpul *Masacrului de Sfân-*

21. Andrew ATHERSTONE, *Reformation. A World in Turmoil*, Lion Hudson, Oxford, 2015, pp. 131-133; M. GREENGRASS, *Christendom Destroyed. Europe, 1517-1648*, Viking Penguin, New York, 2014, p. 361.

22. Natalie Davis expune o listă lungă cu acte de violență de ambele părți, demonstrând faptul că toate tipurile de servicii religioase au fost „afectate” de astfel de incidente. De la missă sau procesiuni tradiționale, până la cuvântări publice sau servicii funebre, toate tipurile de acte cultice au fost ținta unor astfel de acțiuni care au avut și o componentă vandalică, finalizându-se cu confruntări violente și de cele mai multe ori cu persoane rănite sau chiar morți. cu N. Z. DAVIS, „Religious Riots in Sixteen-Century France”, pp. 223-236. A se vedea și J. J. WOLTJER, „Violence during the Wars of Religion in France and the Netherlands: A Comparison”, în: *Dutch Review of Church History*, vol. 76, nr. 1, 1996, pp. 27-32.

23. Războaiele civile franceze pot fi împărțite în două etape, delimitate de *Masacrul de Sfântul Bartolomeu*. Prima etapă cuprinde primele trei războaie desfășurate între ani 1562-1563, 1567-1568, 1568-1570 și corespunde luptei pentru „recunoaștere” a protestanților francezi, aceștia solicitând confirmarea libertății de conștiință, a dreptului de celebrare a cultului, chiar limitată, precum și dreptul de accedea în funcții publice sau în instituțiile de învățământ. Confruntările de după *Masacrul de Sfântul Bartolomeu* au fost puse sub semnul luptei de „rezistență”. În cadrul ce-

*tul Bartolomeu*²⁴. Cele două tabere confesionale s-au perceput reciproc ca și contaminatori ai spațiului social și atentatori la un anumit stil de viață dictat de propria învățătură. Catolicii i-au considerat pe protestanți (hughenoți) eretici, care, prin învățăturile lor false, atrăgeau mânia divină. La rândul lor, hughenoții i-au perceput pe catolici ca pe adepții unei credințe depășite, plină de superstiții, care aduceau ofensă lui Dumnezeu prin tradițiile lor falsificate²⁵.

4. Considerații finale: impactul social al conflictului interconfesional în Franța

Degradarea progresivă a relației dintre catolici și protestanți, la nivelul populației, a condus treptat la un proces psiho-sociologic, de *transmutare* de la o dramă comunitară, un traumatism colectiv inițial, către un «noi» salvator, prin care indivizii au ajuns să posede o energie de recuperare colectivă. În Franța celei de-a doua jumătăți a secolului al XVI-lea putem distinge clar acest tip de comunitate bazată pe identitate generată de un ansamblu de valori socio-religioase. În acest sens *comunitatea locală*, fie că vorbim de cartier, fie că vorbim de parohie, avea valori și reguli precise, de cele mai multe ori transmise ca o moștenire generațiilor următoare, care genera un sentiment de apartenență, care se extindea și asupra aspectelor religioase, fiecare

lor cinci confruntări (1572-1573, 1574-1576, mai – septembrie 1577, 1579-1580, 1585-1598), protestanții care au supraviețuit violențelor din timpul masacrului și s-au reorganizat în zonele din sudul și vestul regatului, au luptat împotriva monarhiei pe care au identificat-o cu tirania. Pentru această perioadă recomand a se consulta M. P. HOLT, *The French Wars of Religion: 1562-1629* și Arlette JOUANA, Jacqueline BOUCHER, Dominique BILOGHI, Guy LE THIEC, *Histoire et dictionnaire des guerres de religion*, Éditions Robert Laffont, Paris, 1998.

24. Pentru o parcurgere sumară a subiectului a se consulta Nicola Mary SUTHERLAND, *The Massacre of Saint Bartholomew and the European Conflict, 1559-1572*, London, Macmillan, 1973; Denis CROUZET, *Les Guerriers de Dieu. La violence au temps des troubles de Religions (vers 1525 – vers 1610)*, 2 vol. Seysell, Ed. Champ Vallon, 1990; Denis CROUZET, *La Nuit de Saint-Barthélemy. Un rêve perdu de la Renaissance*, Paris, Fayard, 1994; Jean-Louis BOURGEON, *Charles IX devant la Saint-Barthélemy*, Genève, Droz, 1995; A. JOUANA, *La Saint-Barthélemy. Les mystères d'une crime d'État. 24 août 1572*, ed. cit.

25. M. P. HOLT, *The French Wars of Religion*, p. 2.

parohie identificându-se prin biserică, sfinții protectori sau tradițiile locale. În al doilea rând, vorbim de *comunitatea lărgită*, orașul, care era guvernată de aceleași principii, în cadrul ei cea mai importantă valoare fiind aceea a *păcii*, înțeleasă ca *bunăstare comună* pentru toți membrii²⁶.

În timpurile de criză create de războiul civil, dar și de atentatele asupra credinței, acest tip de construct social a servit și ca o „cochilie de siguranță”, în sânul căruia individualitățile au fost abandonate, creându-se o forță comună pentru depășirea crizei. Funcționarea acestui tip de comunitate, *noi*, presupunea respingerea *celorlalți*, percepuți ca *cei diferiți*, folosindu-se această referință pe baza criteriului de asociere și identificarea lor ca *amenințare* la adresa comunității. În fața amenințării, toți membrii comunității se mobilizau pentru neutralizarea sau chiar eliminarea pericolului²⁷.

Violențele cu caracter confesional din această perioadă vin să sublinieze dorința eliminării acestei amenințări, atât ca pericol imediat, cât și viitor. Folosind din nou exemplul *Masacrului de Sfântul Bartolomeu*, putem observa că în timpul violențelor, pe alocuri de o barbarie inexplicabilă, atacatorii nu au căutat doar eliminarea celor pe care îi considerau o amenințare la adresa vieții și a *modului lor de viață*, ci și stergerea identității și purificarea sau decontaminarea locurilor unde aceștia au avut acces. Pentru acest fapt stau mărturie ritualurile de purificare prin mutilarea cadavrelor sau supunerea lor la ritualuri de purificare prin utilizarea celor patru elemente naturale (pământ – acoperirea cu noroi, foc – ardere ritualică, aer – spânzurare și apă – scufundare în Sena).

Toate aceste elemente, care s-au regăsit parțial sau în întregime în majoritatea acțiunilor violente care au avut cauze religioase, atrag atenția asupra importanței credinței în viața oamenilor, dar și a măsurilor pe care aceștia erau dispuși să le ia pentru apărarea ei. Un alt aspect care trebuie subliniat este faptul că, la un anumit nivel, credința era o componentă vitală a vieții individuale și comunitare, orice atin-

26. Henry KAMEN, *Early Modern European Society*, Routledge, London and New York, 2000, p. 13.

27. Jacques SÉMELIN, *Purifier et détruire. Usage politiques des massacres et génocides*, Éditions du Seuil, Paris, 2005, pp. 40-53.

gere a valorilor sau credințelor religioase fiind percepută ca o amenințare a propriei vieți. Din acest motiv, la nivelul credinciosului simplu, neimplicat în luptele cu substrat politic ale clasei nobiliare, apărarea credinței devenea o problemă de viață și de moarte, abaterile de la tradiție fiind întâmpinate cu ostilitate. Mai mult, râvna lor pentru apărarea credinței era determinată de considerentul că prin această luptă își salvau atât această viață efemeră și, de cele mai multe ori, încărcată de neajunsuri, trăită pe pământ, cât și pe cea viitoare, câștigând și existența fericită în Împărăția lui Dumnezeu.